

ELENA BALIUTYTĖ

Kūrybinės sąmonės rekonstrukcijos

Viktorija Daujotytė, *Gyvenimas prie turgaus: Monografija apie Joną Strielkūną*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008, 336 p., ISBN 978-9986-39-550-8

Jau kuris laikas rodantis vienai po kitos Viktorijos Daujotytės knygoms gali kilti įspūdis, kad jos labai greitai parašomos. Parašomos jos, žinoma, greitai, bet rašomos ne taip jau trumpai – bent jau ši apie Joną Strielkūną. Ji buvo pradėta dar 2005 m., bet, parašius didžiąją teksto dalį, sustota, pasilikta galimybė grįžti, tikrinti, „iš naujo suvokiant, kaip priėjau tai, ką jau galėjau pasakyti, ir ko dar nepriėjau, ką dar galėčiau prieiti“ (p. 10). „Lemtingu impulsu“ rašyti apie Strielkūną Daujotytė vadina 2001-ųjų rudens kelionę į Vabalninką kartu su monsinjoru Kazimieru Vasiliausku ir poetu, kai šis, pravažiuojant gimtąjį Putauskų kaimelį, papasakojo vaikystės atsitikimą: paskui jį, einantį į mokyklą, slinkęs vilkas: vaikas buvo aprengtas naujais išversto avikailio kailinukais. Šio nutikimo simbolinė prasmė („poetas yra amžina raudonkepuraitė“, p. 38) Daujotytei pasirodžiusi tokia intensyvi, kad suprato, jog būsimos knygos tekstas jau ima rašytis. Įvadiniame skyrelyje pasakyta svarbi mintis suprasti ne tik šios knygos, bet ir kitų Daujotytės tekstų savitumą: „Vis labiau suvokiu, kad rašydama apie Joną Strielkūną, rašau ir mąstymą apie šį poetą, jo eilėraščių skaitymą, girdėjimą – nuo pat „Raudonų šermukšnių.“ (p. 9); suvokia, kad ne tik taip rašo, bet ir nori taip rašyti – kad liktų mąstymo istorija, kad būtų matomi klydinėjimai, grįžinėjimai. Vienas tokių „rašymo istorijos“ momentų yra knygos pavadinimo variantai: 2005-ųjų pradžioje buvo pasirinkta dažnai knygoje minimo eilėraščio eilutė „Tenai nebuvo jokio meno“, vėliau – aukštojo stilistinio registro frazė „Nepripildomas amžinas indas“, o 2007-ųjų rugpjūtį sąmonėje ėmęs ribėti dartinis pavadinimas „Gyvenimas prie turgaus“, pabrėžiantis žemesnį, šiurkštesnį Strielkūno poezijos sandą. Daujotytei svarbu pasakyti, kodėl buvo pasirinkti būtent tokie variantai ir kodėl jie keitėsi, kaip radosi nauji interpretacijos ak-

centai. Ji rašo, kad, rinkdamasi dabartinį pavadinimą, be kitų dalykų, norėjusi ir analogijos su Romualdo Granausko *Gyvenimu po klevu*. Šis rašytojas tyrinėtojai svarbus ir kaip nuolatinis pašnekovas apie Strielkūno poeziją (eil. „Žiedas vėjuo-tą rudens dieną“ Daujotytei yra įgavęs Granausko balsą), ir kaip tos pačios poeto kartos, panašios pirminės egzistencinės patirties subjektas.

„Dvigubo rašymo“ strategija esmingai susijusi su savita monografijos struk-tūra: joje atsisakyta sistemiško, nuoseklaus, linijinio dėstymo, nesilaikoma chro-nologijos, kitaip rašoma apie biografiją ir kūrybą. Monografijoje, galima sakyti, nėra ryškios įvado ir pagrindinio teksto perskyros, tiksliau – visą tekstą, ar bent jau pirmąją jo pusę, galima laikyti įvadu. Gal dėl to pirmas įspūdis skaitant buvo – niekaip neprasidedanti knyga. Strielkūno poeziją tyrinėtoja interpretuo-ja biografiniame kontekste: eilėraščiui suvokti išeities tašku tampa kūrėjo są-monės patirtis. Kita vertus, skaitytojo sąmonė šiuose procesuose taip pat nėra ignoruojama: jai čia atstovauja pati tyrinėtoja, kaip minėta, paraleliai rašanti ir savo supratimo, santykio su „objektu“ istoriją. Svarbia aplinkybė laikoma artima abiejų (kuriančiosios ir skaitančiosios) „sąmonių“ pirminė patirtis, didinanti ty-rinėtojos empatiją Strielkūno kūrybai: „Maščiau apie Strielkūną nuo jo kūrybos pradžios – iš karto prisirišau prie jo eilėraščių, recenzavau, rėmiausi straipsniuose; jo poetinių formų pojūtis, atgarsis sąmonėje išsakytas ir knygose.“ (p. 37) Strielkūno kūryba fenomenologinei interpretacijai iš tiesų atrodo labai paranki, o tyrinėtojos ir „objekto“ panaši pirminė patirtis didina jos patikimumą, nes leidžia apie Strielkūno kūrybą kalbėti tarsi iš jos pačios, iš jos vidinio laiko ir erdvės. Daujotytė pabrėžia, kad ji siekia apie Strielkūną mąstyti strielkūniškai.

Pirmoji knygos pusė skirta Strielkūno gyvenimo matmenims, ypač anksty-vajam vaikystės laikotarpiui, kai formuojasi kūrybai svarbiausios pirminės patir-tys, jausenos. Tai nėra tradicinis objektyvizuotas monografinis pasakojimas, nes Daujotytei labiausiai rūpėjo ne patys faktai, o vidinis „objekto“ pasaulis: būsenos, reakcijos, pojūčiai... Siekdama kuo didesnio autentiškumo, nesubendrinto konk-retumo tyrinėtoja pasirinko neįprastą kelią: į monografiją įtraukė savo laiškus-klausimus Strielkūnui ir jo atsakymus; be to, įdėjo ir pokalbį su poetu. Taigi šioje monografijoje tekstu tapo tai, kas kitais atvejais lieka paraštėse, kas paprastai eg-zistuoja tik nuorodų, citatų pavidalu. Knygoje esama 21 Daujotytės laiško: jie ra-šyti beveik vienu laiku, intensyviai, vienas po kito: pirmasis – 2005-ųjų balandžio 27-ąją, paskutinis – gegužės 10-ąją. Kai kuriomis dienomis parašyti du, trys, net penki laišškai. Pasak Daujotytės, tai nėra tikri laišškai, nes juose poetui tikslingai

formuluojami klausimai. Laiškų tekstai nelaikytini tik pasiruošimo rašyti apie Strielkūną dalimi – jie jau yra ir pats rašymas, o juose formuluojami klausimai tam tikra prasme jau yra ir atsakymai, nepaisant, buvo ar nebuvo į juos atsakyta. Tiesa, sociologinių apklausų taisyklių žinovai vienu atveju gal ir galėtų suklusti dėl galbūt šiek tiek „nekokrektiško užduoties formulavimo“, kai poeto prašant parašyti autobiografiją, jam siūloma pažiūrėti į Jono Biliūno „Kūdikystės sapnus“ (p. 47). Atsakydamas Strielkūnas buvo lakoniškas: „Deja, mano sapnai ne tokie šviesūs... Be to, aš neturiu prozininkui būtinos regimosios atminties.“ (p. 91) Su ilgomis pertraukomis (dėl ligos, kitų aplinkybių) 2005–2006 m. Strielkūnas parašė 4 laiškus-atsakymus. Po to, peržiūrėdamas būsimos knygos kompiutraštį, Daujotytės laiškuose dar įrašė trumpų pastabų. Knygoje atskirai aptartos ir jau publikuotos poeto autobiografijos, atsakymai į klausimus, ankstesni interviu.

Kaip ir ko buvo klausiamas šį kartą? Daugelį savo klausimų Daujotytė siejo su konkrečių kūrinių motyvais. Jai rūpėjo poeto požiūris į poezijos ir tikrovės santykius (metaforišką jų išraišką įžvelgė eilėraštyje „Buvo baltas vanduo...“), tikslinosi literatūrinės kartos bendrumus ir skirtumus (Granauskas, Bronius Radzevičius, Sigitas Geda), ryšį su literatūrine tradicija (Antanas Miškinis, Paulius Širvys, Alfonas Maldonis), aiškinosi genetines kitokios stilstikos linijas (Henrikas Radauskas), požiūrį į buvusį ir esamą laiką, vertybes. Bet labiausiai klausėjai rūpėjo prigimtinė, pirminė poeto patirtis; jis prašomas aprašyti vaikystės namus, kiemą, sodą, išskirti svarbius žmones, giminės liniją, prisiminti būsenas, iš kurių galėję rasti atskiri eilėraščiai. Šį interesą lemia fenomenologinė tyrinėtojos intencija pasekti poeto giliausios (pirminės) patirties ir jo poezijos santykį. Tam tikra prasme tyrinėtoja nori patikrinti tai, ką jau „žino“ iš Strielkūno eilėraščių. Kita vertus, Daujotytė supranta, kad nieko negalima nei patikrinti, nei pasitikrinti, kad riba tarp patirtos tikrovės ir kūrybos visada išliks: „*Laiškuose*, netikruose, sąlyginiuose (literatūriškuose), išlikusi iliuzija į poetinės kalbos zoną patekti be jos pačios“ (p. 44), – pastebi Daujotytė tarsi pati sau būtų kokia recenzentė. Situacijos paradoksą: „*žino* eilėraštis, o atsakymo laukiame iš eilėraščių parašiusiojo“ (p. 44) Daujotytė įvardijo kaip esminį. Tai nereiškia, kad tyrinėtojos intencija kūrybą traktuoti kaip specifinę kalbą įkūnytą sąmonės patirtį ir ieškoti jų sąsajos patvirtinimų, nėra produktyvi. Tuo tik patvirtinama, kad suprantamas problemos sudėtingumas.

Kaip reagavo į klausimus Strielkūnas? Iš esmės jis pritarė tyrinėtojos pozicijai, kad visa, kas iš jo gyvenimo svarbu, yra eilėraščiuose; bet jis irgi manė, kad biografijos taip pat negalima apeiti, tik pabrėžė, kad jos santykis su poezi-

ja nebūtinai turi būti akivaizdus, patvirtintas motyvų lygmeny. Taip, kūryboje intuityviai remiamasi patirtimi ar jos dalimi, bet gali būti ir kitaip: „kūryba – tai noras atsverti, kartais net pabėgti nuo tos patirties, arba ginčytis su ja“ (p. 96), – samprotauja poetas. Vėliau, kalbėdamasis su Daujotyte, pabrėžusia gyvenimo pirmumą, reikšmę kūrybai („Gyvenimas, su juo viskas surišta, supainiota“, p. 113), Strielkūnas atitardamas vėl paabejojo: „Sakai, su gyvenimu? Su gyvenimu nebūtinai viskas surišta, gali net skaitymas kartais daugiau reikšti negu gyvenimas, pasaulis kaip tiktai per knygas artimas pasidaro... Kartais iš anksto žinai... nematęs dar...“ (p. 113) Beje, jaunystėje kasdien perskaitydavęs po knygą – storiausią tomą. Strielkūnas šiek tiek vėsina tyrinėtojos pasitikėjimą biografija interpretuojant kūrybą, primindamas principinį autoriaus ir lyrinio subjekto netapatumą. Vienu kitu atveju esama ir ryškesnės „atskiros nuomonės“, pavyzdžiui, kai Daujotytė apie *Pirmąją meilės knygą* (1990), kur skelbiami Strielkūno ankstyvieji eilėraščiai ir kuri iš esmės yra antra pirmoji jo knyga, pasakė, kad nedaug kuo tereiktų iš jos papildyti *Raudonus šermukšnius* (1966), poeto komentaras buvo toks: „Man kitaip atrodo.“ (p. 84)

Taigi skatinamas, kalbinamas Strielkūnas parašė svarbius, vertingus fragmentus apie savo vaikystę, artimuosius, pokarį, savo kartą, draugus, dabartinę kasdienybę. Natūralu, kad ši (auto)biografinė iš esmės bendraminčių pokalbininkų knygos dalis turbūt daugeliui yra įdomiausia – ir ne vien dėl, Daujotytės žodžiais, „natūralaus pamatinio smalsumo gyvenimui“, nes ir kalbantis apie jį „vaikštoma eilėraščių takais“. Savo ruožtu antroje knygos dalyje perėjus prie kūrybos interpretacijos, neretai grįžtama prie jau anksčiau išskirtų eilėraščių bei nužymėto gyvenimiškojo, patirtinio horizonto ir dėl to atsiranda pasikartojimų. Tyrinėtoja sako jų nevengianti, nes tai nėra atsitiktinis dalykas. Kitas pavojus, kuris tyko „biografiškai“ traktuojant poeziją – iliustratyvumas. Net ir Daujotytei, interpretacijos meistrei, ne visur pavyko jo išvengti. Teorine atrama pasirinkusi fenomenologinį metodą, ji domisi eilėraščių ne tiek kaip struktūra¹, o kaip sąmonės patirties dokumentu, jo radimosi procesu bei sąmonės turinio (emocijos, protas, valia, vaizduotė, jautimai, būsenos, atmintis) transformacijomis poetiniame tekste. Šiuo atveju poezija skaitoma kaip vidinė poeto biografija: „Jei žinai bent ženklus, gali perskaityti.“ (p. 110)

Netikėtas ir įdomus Daujotytės sumanymas interpretuoti Strielkūno poeziją ne tik kaip poetinės tradicijos grandį, bet sugretinti ją ir su prozininkų –

1 Poetikos analizės aspektas dominuoja Irenos Slavinskaitės knygoje *Jono Strielkūno kūryba* (1990).

Granausko, Radzevičiaus – kūryba. Lyginimo pagrindas – kūrybos tema tapusi bendra *išėjusiųjų* patirtis. Užklaustas apie jo požiūrį į tokio gretinimo galimybę Strielkūnas prisiminė, kad Radzevičius jam yra primygtinai kelis kartus tvirtinęs, jog abu jie rašą tą patį. Strielkūnas, nors kiek ir paabejojęs, su juo tuomet sutiko: „Žinoma, galima rasti daug bendra mūsų abiejų prarasto arba nebuvusio laiko ieškojime.“ (p. 92) Kaip tik Granausko ketinimas imti ir iš kurio nors Strielkūno eilėraščio parašyti romaną sukonkretinęs Daujotytės mintį, kad „Strielkūno eilėraščiuose glūdi epinis pradas, branduolys, *užgniaužtas siužetas*“ (p. 14). Kritikos kalba tuos „užgniaužtus siužetus“ ne taip lengva išskleisti jų nesubanalinant, nesupaprastinant. Daujotytei daugeliu atvejų tai pavyksta. Šios neįprastos poezijos ir prozos kūrinų paralelės yra nulemtos ne vien objekto ypatingumo, bet yra esmingai susijusios ir su tyrinėtojos pasirinktuoju metodu. Kiek suabsoliutinus galima net teigti, kad kaip struktūralizmas yra parankesnis poezijos kūrinų analizei, taip fenomenologinė žiūra natūralesnė prozos tekstams. Tyrinėtoja sako nesprendžianti objektyvumo klausimo. Iš kitos metodologinės perspektyvos būtų pamatyti ir išryškinti kiti dalykai. Vis dėlto reiktų pastebėti, kad fenomenologinei žiūrai kūrinio vertės klausimas nėra pirmajam svarbos; paprastai pirmame plane atsiduria tie eilėraščiai, kurių motyvai labiau atitinka metodo orientacijas. Ir šiuo atveju iš Strielkūno poezijos Daujotytė savo interpretavimui renkasi tuos, kurie motyvų lygmeny yra „biografiškesni“ ar archetipiškai raiškesni. Ne visada tai būna patys geriausi eilėraščiai.

Daujotytė rašo apie literatūrą stengdamasi vengti metodiškos kalbos, analizės procedūrų, siekdama pirminio santykio ir pirminių žodžių. Žinoma, tai siekiama, nes, kaip sutinka ir tyrinėtoja, „Poezijos kritikos metakalba yra neišvengiama“ (p. 39). Ir fenomenologinė žiūra turi savo sąvokas, kategorijas, kurios taip pat gali imti parazitėti. Daujotytė yra stilinga rašytoja, tiksliai formuluojanti savo mintis, ne vienos sentencijos autorė ir šioje knygoje: „Gero kūrinio beviltiškumas yra aukščiausia viltis, iškeliamą metafizinės slapties ir įkūnijama gailėstingos kalbos.“ (p. 32); „baladiškai likimiškas istorijos jautimas“ (p. 34); „Nusakalėjęs laikas ima sakinti ir poezijos medžius.“ (p. 255); „Atodūsio eilėraščiai, tankėjantys vėlstančiame laike“ (p. 205). Stilistinė kritikos rašto kokybė šiuo atveju reiškia tai, ką vadiname tiesa ir ką kiti metodai įvardija loginiu neprieštarinumu. Daujotytė yra išskirtinės įtaigos „užkalbėtoja“, bet recenzijos žanras vis dėlto reikalauja nors kiek „atskiros pozicijos“. Galbūt dėl to, kad esame įpratę poezijos interpretacijas dažniau grįsti „formas“, raiškos plano analize, abejonės šėšelis lieka, skaitant,

pavyzdžiui, skyrelį „Paprastai sudėtingas eilėraštis“, kur diferenciniais tokio eilėraščio bruožais be to, kad tai turėtų būti ketureilis, laikomi pernelyg bendri dalykai: gamtos motyvas, skaidrumas, vaikiškumas. Pasiremiant ir skyrelio pavadinimu, galima sakyti, kad fenomenologiniai „sukryžiuojimai“ (paprastai sudėtingas / sudėtingai paprastas) kartais tampa labiau retorikos nei esmės dalyku – pernelyg lengvai, be pasipriešinimo girgždesio vyksta mediacijos procesas.

Atskiro tyrinėtojos dėmesio sulaukia eilėraščiai, kuriuose esama vaiko ir motinos poetinių figūrų (skyreliai „Vaikas; juokingas berniukas“ ir „Išeiviai iš Debesijos“); jų interpretacijos pritraukia „išėjusiųjų“ kartos (Radzevičiaus, Granausko, Marcelijaus Martinaičio, Vlado Šimkaus, Arvydo Šliogerio) kūrybą, sugrąžina į pokarį, sutelkia fenomenologinę poetinės vaizduotės, atminties, strielkūniškojo laiko ir erdvės problematiką. Kiti aspektai, kuriais aptariama Strielkūno poezija – metafora, žanrinės formos – tradiciškai priklauso literatūrinės poetikos sričiai, bet ir šiuo atveju ryškindama strielkūniškąsias prasmes Daujotytė pabrėžia pirmines poeto patirtis, prigimtinį formos pojūtį. Strielkūno ketureilis, pasak Gedos recenzijos, – „poezijos tvirtovė“, Daujotytei atrodo kaip būties principas, ekvivalentas; aštuoneilis skelbiamas savita strielkūniška žanrine forma, o elegija ir ypač baladė kildinamos iš prigimtinės poeto pasaulėjautos. To, žinoma, negalima įrodyti, tą galima jausti arba tuo patikėti.

Daujotytė rašo apie Strielkūno poeziją nesilaikydama griežtos chronologijos; pasak jos, tai neturėtų didesnės prasmės, nes ši kūryba pasižymi tolydumu. Vis dėlto bendrais bruožais nužymima raidos trajektorija, išskiriami etapai, kurie aptariami dėmesį sutelkiant į viršūnes – *Varpo kėlimą* (1978) ir *Tamsos varpus, šviesos varpus* (1998). Rašydama apie pirmąjį etapą, apimantį rinkinius *Vėjas rugiuos* (1971), *Varpo kėlimas* (1978) ir *Po tylinčiom žvaigždėm* (1982), Daujotytė lakoniškai apibūdino Strielkūno vietą poezijos modernizacijos procesuose, drauge ir „geležinio laiko rėmus“, kuriuose ši poezija buvo kuriama ir kurių įspaudas joje išoriškai neryškus – Strielkūnas labiau yra egzistencinio laiko įkaitas. Antrasis kūrybos etapas (*Lapkričio medis*, 1985; *Rinktinė*, 1986; *Tamsūs buvo žiedai*, 1990; *Trečias brolis*, 1993; *Žirgo maudymas*, 1995; *Tamsos varpai, šviesos varpai*, 1998) aptiriamas einant nuo rinkinio prie rinkinio, akcentuojant, pasak skyriaus pavadinimo, kintančius egzistencinės patirties pavidalus: nuo gilėjančio dramtizmo iki stiprėjančios estetinės žaismės, ironijos gaidų. Tokie apibendrinimai remiasi konkrečių eilėraščių interpretacija. Tie kūriniai, apie kuriuos kalbama plačiau, kurie Strielkūno lyrikoje laikomi svarbiausiais, knygoje cituojami išties, kartais ir ne vieną kartą. Tai eilėraščiai

„Žiedas vėjuotą rudens dieną“, „Spygliuotos lyg vielos šalikelių žolės...“, „Tėvyne, tu bangos...“, „Viskas“, „Juokingas berniukas“; iš vėlesniųjų rinkinių – „To neturi jauni“, „Užkaltam name“, „Borcheso planetoj“. Knygoje esama ištiesi pacituotų ir Jono Aisčio, Radausko, Vytauto Mačernio, Maldonio, Algimanto Baltakio kūrinų, su kuriais vienu ar kitu pagrindu Strielkūnas yra palygintas. Tokiu būdu skaitytojas nukreipiamas į pačius poezijos tekstus, ir jeigu jam, kaip Granauskui, atrodo, kad apie kai kuriuos svarbiausius Strielkūno eilėraščius geriau tylėti, nei bandyti apie juos ką nors pasakyti, jis gali juos tiesiog skaityti.

Interpretuodama Strielkūno kūrybą Daujotytė stengiasi apibrėžti, kas sudaro šio poeto savitumą. Tai nėra lengva, nes jo kūrybinė individualybė, ne-lyginant kokia liaudies kūryba, yra tarsi priešinga tam, ko ieškoma. Rašydama apie *Lapkričio medžio* įvaizdžių tradiciškumą, tyrinėtoja jį taip komentuoja: „Bet Strielkūnas bendrumų nesibaido. Kažkaip pro juos prasismelkia. Jo poetinė jausena yra sugerianti, sublimuojanti ir iš naujo išskaidanti. Ir žodynas gana bendras; autentiškumas ir stilizacija nuolat suartėja, susitinka lyg ant kokios ribos.“ (p. 242) Prigimtiniais šios poezijos bruožais laikomi organiškas formos jausmas, eleginis baladiškumas, archetipinis erdvėlaikis. „[...] didžiosios temos (tėvynės, Lietuvos) intyminamos iki tautosakinio ar jaunesnio romansinio motyvo, o šis transformuojamas į likiminę situaciją, į gilų dramatiškumą, lengvai dainingą paviršiuje.“ (p. 249) Gal tai ir lemia Strielkūno poezijos populiarumą, o kartais – ir apgaulingą jos paprastumą? Gal dėl to, Daujotytės žodžiais, net visai prastam eiliuotojui kartais atrodo, kad rašas panašiai kaip Strielkūnas.

Dominuojančia vėlesniųjų rinkinių (*Einu namo*, 1999; *Ligi dvyliktos*, 2003) jausena laikomas baladės žanru realizavęsis tragizmas. Komentuodama šių rinkinių ironiškąsias „nusakalėjimo“ būsenas bei išlikusį aukštąjį būties jausmą, Daujotytė akcentuoja poeto pastangas siekti pusiausvyros, atsilaikyti.

Vienu metu Strielkūno kūryboje Daujotytės norėta pabrėžti vienas polius („Tenai nebuvo jokio meno...“), kitu – priešingas („Nepripildomas, amžinas indas“), galop pasirinkta abiejų gretybė („Gyvenimas prie turgaus“), bet knygos pabaigoje akcentai dar kartą patikslinti: „*gyvenimas* – visuminė Jono Strielkūno lyrikos tema. // Nominatyvinis sakinytis, *gyvenimas* – neišskaidomas veiksnys, apimantis visus įmanomus tarinius ir turinius.“ (p. 330)

Laiške Strielkūnui Daujotytė teigė norinti parašyti apie jį gyvą ir mirtingą knygą. Tokią ir parašė: nenuobodžią, žmogišką, be akademinų šampų ar kitokių „nacionalinio sustabarėjimo žymių“, kaip žaismingai anotacijoje sako Valentinas Sventickas.